

Pewnym miernikiem poczynności książek ariańskich może być wysokość ich nakładów. Uchwały synodalne nie przekazały żadnych danych na ten temat. Według ustaleń najwybitniejszej polskiej badaczki dziejów drukarstwa Alodii Kaweckiej-Gryczowej w roku 1642 w oficynie wydawniczej Blaeu skonfiskowano – a następnie spalono – czterysta pięćdziesiąt egzemplarzy wspomnianego dzieła Jana Volkela. Zdaniem tej badaczki całkowity nakład wynosił około pięciuset egzemplarzy. Można przypuszczać, że odnotowano podobne nakłady dzieł wychodzących spod pras typografii rakowskiej, a jak na owe czasy i ten typ wydawnictw nie były one małe⁴¹.

Drugie dziesięciolecie siedemnastego stulecia zapisało się w dziejach arian ożywioną działalnością wydawniczą. Jej głównym filarem w Rakowie był wówczas Walenty Szmalc. W czteroletnim okresie działalności oficyny Sternackiego, zamykającym się w latach 1613-1617, drukowano przeważnie dzieła tego autora – łącznie siedemnaście tytułów, wśród których warto wymienić: *De Divinitate Iesu Christi*⁴² z roku 1608, *Homiliae decem* i *Refutatio disputationis de persona Christi*⁴³, oba z roku 1615, czy *Sermon pogrzebny na Pana Jana Glińskiego* z roku 1620⁴⁴. W ramach współpracy między zborami dopuszczano pod prasy drukarskie w Rakowie także pisma kalwinistów.

Z usług typograficznych oficyny Sternackiego – za zgodą zwierzchności zborowej – korzystał między innymi Krzysztof Kraiński, zaciekły wróg jezuitów i antytyrytaryzmu. Ten uznany kaznodzieja kalwiński wydrukował w typo-

⁴¹ Por. tamże, s. 73n.

⁴² Zob. W. S m a l c i o G o t h a n o, *De Divinitate Iesu Christi*, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/394429/edition/374847/content?ref=desc>.

⁴³ Zob. t e n ż e, *Refutatio disputationis de persona Christi quam Albertus Grawerus*, https://books.google.pl/books?id=ADBoAAAAcAAJ&pg=PA4&lpg=PA4&dq=%22Refutatio+disputationis+de+persona+Christi%22&source=bl&ots=1RcHzjeJt&sig=0SdrLcLbHsWYFIq4IP0vTKtRA-sM&hl=pl&sa=X&ved=2ahUKEwi_98TZod7eAhVDiSwKHd_HAdoQ6AEwAHoECAkQAQ#v=onepage&q=%22Refutatio%20disputationis%20de%20persona%20Christi%22&f=false.

⁴⁴ Por. K a w e c k a - G r y c z o w a, *Ariańskie oficyny wydawnicze Rodeckiego i Sternackiego*, s. 271-290.

grafii Sternackiego *Katechizm z naukami, pieśniami i modlitwami*⁴⁵ (pierwsze wydanie z roku 1603 wznowione zostało w 1609⁴⁶). Współpraca rakowskiego ośrodka wydawniczego z Kraińskim nabrała w roku 1617 szczególnej pikantności: Kraiński gwałtownie występował przeciwko zawarciu ugody wyznaniowej między obozem kalwińskim i antytrynitarskim. Groteskowość całej sytuacji zwiększał nadto fakt, że w tym samym czasie w warsztacie drukarskim Sternackiego składano kolumny dalszego ciągu *Postylli*⁴⁷, w której Kraiński nie szczędził antytrynitarzom różnych ostrych przymówek i złośliwości. Warto zaznaczyć, że jego publikacji – wyjąwszy katechizmy – rakowski typograf nie podpisał, zapewne na życzenie autora, a może i samego zwierzchnictwa zboru⁴⁸. Oficyna Sternackiego nie ograniczała się wyłącznie do druku dzieł pisarzy ariańskich, lecz wydawała również prace innych autorów, na przykład Bartosza Paprockiego *Koło rycerskie*⁴⁹, Sebastiana Klonowica *Worek Judaszów*⁵⁰ i wiele innych⁵¹.

Drukarnia rakowska pod zarządem Sternackiego rozwijała pełną aktywność, gdy dekret senatu z dnia 1 maja 1638 roku położył kres jej działalności. Likwidacja typografii stanowiła jeden z najcięższych ciosów, jakie spadły na zbór rakowski. W czasie zamieszek, do których doszło wskutek znieważenia krzyża przez uczniów szkoły ariańskiej, pod prasami drukarskimi znajdowało się jeszcze dzieło Jonasza Szlichtynga *De SS. Trinitate adversus Balthasarem Meisnerum*⁵². Z uwagi na bezpieczeństwo druk ukończono w Lubczu nad Niemnem, miasteczku znajdującym się pod opieką potężnego protektora kalwinizmu na Litwie Krzysztofa Radziwiłła. Ostatnie fragmenty dzieła wyszły

⁴⁵ Zob. *Katechizm z naukami, piesniami, y modlitwami Kościoła powszechnego apostolskiego [...] przez X. Krzysztofa Kraińskiego...*, <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/docmetadata?id=61495&from=publication>.

⁴⁶ Por. K a w e c k a - G r y c z o w a, *Ariańskie oficyny wydawnicze Rodeckiego i Sternackiego*, s. 228n. (poz. kat. 144 i 145).

⁴⁷ Zob. *Postylla kościoła powszechnego apostolskiego słowem bożym ugruntowana na Jezusie Chrystusie spisana przez [...] Krzysztofa Kraińskiego*, <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication?id=298033&tab=3>.

⁴⁸ W Rakowie wdano jedynie czwartą i piątą część *Postylli*, poprzednie ukazały się w roku 1611 prawdopodobnie w Łaszczowie. Także z innych źródeł można wnioskować, że kalwińskie zamówienia na druk Kraińskiego aprobowane były przez władze zborowe (por. K a w e c k a - G r y c z o w a, *Ariańskie oficyny wydawnicze Rodeckiego i Sternackiego*, s. 61).

⁴⁹ Zob. B. P a p r o c k i, *Koło rycerskie*, <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=1705&dirids=1>.

⁵⁰ Zob. S.F. Klonowicza *Flis, Worek Judaszów i inne pisma polskie w wyborze*, s. 37-84, <http://www.bbc.mbp.org.pl/dlibra/docmetadata?id=10854&from=pubindex&dirids=1&lp=2556>.

⁵¹ Por. S z w e j k o w s k a, dz. cyt., s.131n.

⁵² Zob. *Ionae Schlichtingii a Bvkowiec De SS. ... de sacris, Evcharistiae et baptismi ritibus: adversus Balthasarem Meisnerum*, <https://polona.pl/item/ionae-schlichtingii-a-bvkowiec-de-ss-trinitate-de-moralibus-n-et-v-testamenti,OTkxNTc0/3/#info:metadata>. Por. B u c h w a l d - P e l c o w a, dz. cyt., s. 191n.

już spod pras drukarskich Jana Lange, a na kartach tytułowych występują dwie daty: 1637 i 1639⁵³. Zapewne ta druga jest właściwa, ale w części nakładu zastąpiono ją wcześniejszą, aby uniknąć zarzutów, że dzieło wydrukowano już po ukazaniu się dekretu sądu sejmowego. Po zamknięciu oficyny arianie nie zaprzestali działalności wydawniczej, choć było to już niebezpieczne przedsięwzięcie.

Ośrodek antytrynitarski umiejscowiono w Małopolsce, w Luśławicach nad Dunajcem koło Zakliczyna (u Taszyckich). Tam również przeniosła się część rakowskiego grona pedagogicznego i uczniów, przyczyniając się do rozkwitu miejscowej szkoły. Toteż najzagorzalszy przeciwnik arian – jezuita Marcin Cichowski, często w swych pismach wskazywał na Luśławice jako miejsce, skąd nadal rozpowszechniała się w formie druku wszelka zaraza ariańska. Cichowski w pismach, które sam wydał drukiem (w roku 1649 i 1659), z zapałem godną kontrreformacyjnego jezuitę atakował przede wszystkim *Confessio Luclaviensis* („Wykład Luławski”) z roku 1642 (przetłumaczone na język polski przez Jonasza Szlichtynga i wydane jako *Wyznanie wiary zborów tych, które się w Polsce Chrystiańskim tytułem pieczętują* prawdopodobnie w Luławicach w roku 1646)⁵⁴.

W późniejszej publikacji, wydanej w Krakowie w roku 1650, zatytułowanej *Wizerunek nieprawdy ariańskiej postrzeżonej w rozbieraniu wykładu na niektóre miejsca Pisma Świętego o bóstwie Syna Bożego, o Trójcy Przenajświętszej w Luławicach przez P.J.S. napisane, prawdziwym nieprawdziwie nazwanego, przez X. Mikołaja Cichoviusa Societatis Iesu*⁵⁵, autor przedstawił swoje nieprzejednane stanowisko względem tych, „co to ich powszechnie zwą arianami”⁵⁶. Sprawa dotyczyła druku dzieła Jonasza Szlichtynga *Confessio fidei Christianae*⁵⁷ (*Wyznanie wiary*), wydanego w wersji łacińskiej już w roku

⁵³ Por. Kawecka-Gryczowa, *Ariańskie oficyny wydawnicze Rodeckiego i Sternackiego*. s. 264 (poz. kat. 214).

⁵⁴ Por. *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, z. 1, *Małopolska*, cz. 1, *Wiek XV-XVI*, red. A. Kawecka-Gryczowa, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1983, s. 124.

⁵⁵ Dzieło znajduje się w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Tarnowie (BWSDT/SD/sygn./2196). Por. J.M. Marszałka, *Biblioteka opactwa cystersów w Szczyrzycu do końca XIX stulecia. Dziedzictwo wieków*, Biblos, Tarnów 2007, s. 213-215; W. Graczyk, J.M. Marszałka, *Księgi rękopiśmienne i stare druki w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku. Z dziejów kultury polskich bibliotek kościelnych w dawnych wiekach*, Wydawnictwo Instytutu Księży Misjonarzy, Kraków 2010, s. 183-185.

⁵⁶ Dzieło znajduje się w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Tarnowie (BWSDT/SD/ sygn./2196, k.nlb.7).

⁵⁷ Zob. J. Szlichtyng, *Confessio fidei Christianae edita nomine ecclesiarum quae in Polonia Unum Deum, et Filium ejus unigenitum Jesum Christum, et Spiritum S. profitentur. Collata cum Polonica ejusdem Authoris, ab eodemque denuò recognita et variis in locis auctori reddita*, <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/docmetadata?id=344114&from=publication>.

1642, prawdopodobnie w Holandii, ponownie zaś w roku 1646, w tłumaczeniu na język polski. Rozpętało to prawdziwą burzę wokół dzieła i jego autora. Obronę Szlichtynga oparto na twierdzeniu, że księgi, które wydał drukiem, sprowadzały się tylko do „profesji swojej dla swoich opisania”, na co wskazywała – co warte podkreślenia – widoczna na stronie tytułowej adnotacja, autor zaś nie miał zamiaru nikogo urazić. Ten punkt widzenia przyjęty został na sejmiku proszowickim w roku 1647, wyraźnie pod wpływem samego Szlichtynga. Przedstawiając swoje argumenty, starał się on raz jeszcze wyłożyć zasady swego wyznania i własne racje, a broniąc siebie i całego zboru, odwoływał się do prawa gwarantującego wolność. Jako argument posłużył Szlichtyngowi fakt jego przynależności do stanu szlacheckiego. Wyrokiem sądu sejmowego z dnia 11 maja 1647 roku książkę spalono na rynku warszawskim, autora zaś zaocznie skazano na śmierć. Opublikowanie wyroku skazującego Szlichtynga i jego dzieła miało duże znaczenie propagandowe, z jednostkowego faktu uczyniono sprawę publiczną. Sąd zakazał wszelkiego druku i przechowywania podobnych dzieł ariańskich, korzystania z nich i nade wszystko ich rozpowszechniania.